ภาษาดรรชนี: หัวเรื่อง และ ศัพท์สัมพันธ์

การทำดรรชนี หมายถึง การวิเคราะห์เนื้อหาสาระของเอกสาร และจัดไว้เป็นหมวดหมู่ โดยใช้สัญลักษณ์เป็นภาษาหรือตัวเลขที่แสดงถึงเนื้อหาสาระนั้นๆ เพื่อเป็นเครื่องช่วยในการสืบค้นข้อสนเทศ

ในการกำหนดภาษาหรือศัพท์เป็นหัวเรื่องแสดงหมวดหมู่ตามเนื้อหาสาระของเอกสาร บรรณารักษ์หรือนักเอกสารสนเทศจะใช้คู่มือที่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย มี Sears List of Subjects Headings หรือ Library of Congress Subject Headings ถ้าเป็นเอกสารภาษาไทย จะใช้คู่มือการกำหนดหัวเรื่องภาษาไทย โดย คณะทำงานกลุ่มวิเคราะห์ทรัพยากรสารสนเทศ ห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา นอกจากนี้แล้ว ยังมีคู่มือศัพท์สัมพันธ์หรือ Thesaurus เช่น Macrothesaurus บางครั้งภาษาดรรชนีหรือ indexing language ที่ใช้ในระบบห้องสมุดอาจแตกต่างไปจากภาษาที่ใช้กันโดยทั่วไป เพราะบรรณารักษ์หรือนักเอกสารสนเทศ มีกฎเกณฑ์ในการกำหนดภาษาในการทำดรรชนี

หัวเรื่อง หรือ Subject Headings

คำว่า “หัวเรื่อง” หรือ Subject headings คืออะไร ทำไมต้องมีหัวเรื่อง

ถ้าห้องสมุดใช้การเรียงบนชั้นเป็นวิธีการเข้าถึงข้อมูล ห้องสมุดคงจะต้องขยายเนื้อที่ออกไปให้สามารถรองรับจำนวนสื่อในรูปแบบต่างๆ กันที่จะนำเรียงให้ครบตามหัวข้อวิชา จึงต้องมีการสร้างตัวแทนสื่อพร้อมทั้งรายการ (entry) ต่างๆ ที่จะเข้าถึงสื่อเหล่านั้น การกำหนดหัวเรื่องก็เป็นทางหนึ่งในกระบวนการสืบค้นสารสนเทศ เพื่อให้เข้าถึงสื่อที่ต้องการได้

การกำหนดหัวเรื่องนั้น มีขั้นตอน ดังนี้

- การวิเคราะห์เนื้อหา (Subject analysis) เป็นขั้นตอนที่ยากมากที่สุด การวิเคราะห์เนื้อหาเป็นการบ่งบอกว่า เนื้อหาที่ปรากฏในเอกสารหรือสื่อนั้น ๆ เป็นสาขาวิชาใด เมื่อตัดสินใจได้แล้ว จึงเลือกและกำหนดชื่อของสิ่งที่ได้จากการตัดสินใจ โดยใช้ถ้อยคำหรือวลีภายในเอกสารนั้นเอง หรือบรรณารักษ์/ผู้ทำดัชนีกำหนดขึ้น
- การแปลงคำหรือวลีเหล่านั้นให้เป็นภาษาดัชนี (Indexing language) เมื่อพิจารณาได้ว่า เป็นเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องอะไรแล้ว ต้องมีการแปลงคำเพื่อใช้ในระบบการสืบค้นข้อสนเทศของห้องสมุด บรรณารักษ์/ผู้ทำดัชนีจะต้องมีวิจารณญาณว่า คำที่เลือกมานั้นเป็นตัวแทนที่ดีขององค์ความรู้ในตัวเอกสาร และควรจะมีจำนวนเท่าใด จึงจะพอเหมาะสำหรับการช่วยสืบค้นได้อย่างสมบูรณ์

การกำหนดหัวเรื่อง โดยมีการเทียบกับคำศัพท์ที่เป็นคู่มือ คำศัพท์เหล่านั้น เป็นคำศัพท์ควบคุม ที่เป็นมาตรฐาน เช่น หัวเรื่องในการลงรายการหนังสือภาษาไทย หรือ LC Subject Headings เป็นต้น ตัวอย่างการกำหนดหัวเรื่อง หนังสือประวัติศาสตร์ไทย เป็น ไทย — ประวัติศาสตร์ หรือหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับ พจนานุกรมวิทยาศาสตร์ กำหนดเป็น วิทยาศาสตร์ — พจนานุกรม เป็นต้น

ศัพท์สัมพันธ์

ศัพท์สัมพันธ์ปรากฏในปลายปีทศวรรษที่ 1950

ประกอบด้วยคำศัพท์ควบคุมที่จัดเรียงตามลำดับอักษร และมีความสัมพันธ์ที่หลากหลายกันของคำศัพท์ เพื่อช่วยให้สะดวกในการกำหนดคำค้นและการสืบค้น

ความสัมพันธ์ระหว่างคำศัพท์ในศัพท์สัมพันธ์

1. Equivalence relationship 2. Hierarchical relationship 3. Associate relationship

ลักษณะร่วมกันระหว่างหัวเรื่องและศัพท์สัมพันธ์

- หัวเรื่องและศัพท์สัมพันธ์ ได้มาจากคู่มือซึ่งได้กำหนดศัพท์ เช่น

กำหนดให้ใช้คำศัพท์ Developing Countries แทนคำ Underdeveloped Countries หรือ Less developed countries

- การที่ต้องมีการกำหนดให้ใช้คำศัพท์ตัวเดียวกัน เพื่อให้การทำดรรชนีเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อจัดเนื้อหาสาระของเอกสารที่อยู่ในหมวดหมู่เดียวกันโดยใช้เลขหมู่หรือศัพท์เดียวกัน เพื่อแก้ปัญหาที่อาจเกิดจากการใช้ภาษาและเพื่อช่วยให้การสืบค้นข้อสนเทศเป็นไปอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพมากขึ้น
- คำศัพท์ที่มีรูปศัพท์ต่างกัน แต่มีความหมายเหมือน จะใช้คำว่า USE โยงจากศัพท์ที่ไม่ใช้มายังศัพท์ที่บังคับใช้ (หัวเรื่องจะใช้คำว่า see)
- คำศัพท์ที่ไม่ใช้ ใช้คำ UF (Use for) นำหน้าคำศัพท์ที่ไม่ใช้ (หัวเรื่องจะใช้เครื่องหมาย x)
- คำพ้องรูป มีการอธิบายเพิ่มเติมในวงเล็บท้ายศัพท์ เช่น Earth (Planet) และ Earth (Soils)
- การแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคำศัพท์ ใช้

BT แสดงถึงคำศัพท์ที่มีความหมายกว้างกว่า (Broader terms)

NT แสดงถึงคำศัพท์ที่มีความหมายแคบกว่า (Narrower terms)

RT แสดงถึงคำศัพท์ที่มีความหมายสัมพันธ์กัน/ใกล้เคียงกัน/ระดับเดียวกัน (Related terms)

(หัวเรื่อง จะมั See also)

หมายเหตุ หนังสือคู่มือหัวเรื่อง อย่าง Library of Congress of Subject Headings และหัวเรื่องภาษาไทย ปัจจุบันได้มีการพัฒนาการจัดทำที่มีลักษณะคล้ายกับศัพท์สัมพันธ์

ความแตกต่างระหว่างศัพท์สัมพันธ์และหัวเรื่อง

หัวเรื่องจะมีหัวเรื่องย่อย เพื่อขยายหัวเรื่องที่ใช้ เช่น ไทย – ประวัติศาสตร์ , Thailand – Description and travel

ตัวอย่างหัวเรื่องและศัพท์สัมพันธ์

หัวเรื่อง	ความสัมพันธ์	คำศัพท์ที่เกียวข้อง
วรรณกรรมสำหรับเด็ก	NT	กวีนิพนธ์สำหรับเด็ก
	NT	เทพนิยาย
	NT	ละครสำหรับเด็ก
	BT	เด็ก

เทคโนโลยีเว็บ 2.0

แม้ว่า จะมีการใช้หัวเรื่องหรือศัพท์สัมพันธ์เป็นศัพท์ควบคุมในการกำหนดเนื้อหาของเอกสารก็ตาม แต่ในการวิเคราะห์เอกสารบางครั้ง การใช้ภาษาธรรมชาติ เสริมหรือเพิ่มเติมเข้าไป ก็จะทำให้สามารถเข้าถึงสารสนเทศได้มากขึ้น เนื่องจาก การกำหนดศัพท์ควบคุมไม่ทันกับสารสนเทศที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

ในปัจจุบัน เมื่อเว็บ 2.0 ถูกนำมาใช้เพื่อให้ผู้ใช้สามารถกำหนดคำที่เป็นตัวแทนเนื้อหาที่ตนเขียนเอง จนมีคำที่เรียกกันว่า Folksonomy ซึ่งไม่ถือว่าเป็นคำศัพท์ควบคุม แต่มีประโยชน์ที่เป็นคำที่ผู้ทำเนื้อหากำหนดขึ้นเอง ทำให้เป็นช่องทางในการเข้าถึงสารสนเทศได้มากขึ้น

Library Of Congress of Subject Headings

คู่มือหัวเรื่องระบบหอสมุดรัฐสภาอเมริกันบนเว็บ

- LCSH

LCSH ย่อมาจาก Library of Congress Subject Headings เป็นคำศัพท์ควบคุมแรกเริ่มที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อใช้เป็นตัวแทนของเนื้อหาของเอกสารที่มีอยู่ในหอสมุดรัฐสภาอเมริกัน ซึ่งจะเป็นคู่มือหัวเรื่องที่มีจำนวนรายการมาก แต่จะมีคู่มือหัวเรื่องที่มีจำนวนรายการน้อยกว่า เหมาะสำหรับห้องสมุดขนาดเล็กหรือขนาดกลาง ได้แก่ Sears List of Subject Headings

คู่มือหัวเรื่องหอสมุดรัฐสภาอเมริกัน จัดพิมพ์ในรูปแบบของคู่มือหนังสือเล่ม ซีดี -รอม และเว็บ ฉบับการพิมพ์ครั้งล่าสุด คือ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 29 ซึ่งประกอบด้วยคำศัพท์มากกว่า 280,000 หัวเรื่อง

รูปแบบของหัวเรื่อง

Computer software

[QA76.755]

Here are entered general works on computer programs along with documentation such as manuals, diagrams and operating instructions, etc…

คำย่อ	คำควบคุม
UF	Computer programs files Files, Computer program …
BT	Computer files Computer software …